

PORAST GRADSKOG STANOVNIŠTVA NR HRVATSKE

STANKO ŽULJIC

Selo i grad dva su osnovna tipa naselja,¹ različita i po svojim vanjskim obilježjima i po svojim osnovnim gospodarskim aktivnostima i funkcijama. Selo je čvršće povezano uz ekonomski koriste površine, dok je pojava grada i stupanj njegova značenja u uzročnoj vezi s važnošću određenog prometno-geografskog položaja. Veličina sela u pravilu je gospodarski uvjetovana datim topografskim, pedološkim, reljefnim, klimatskim i uopće prirodnim uvjetima, dok je grad dinamičan organizam, koji se razvija pod utjecajem šireg teritorija, pa čak i državnog prostora u cjelini. Za razvoj grada primarni su društveni faktori. Osnovne razlike između sela i grada uvjetuju potrebu promatranja teritorijalnog rasporeda stanovništva na prostoru države, te diferencijaciju stanovništva na seosko i gradsko.

Jedan od elemenata praćenja razvoja našeg državnog prostora jest analiza pravaca migracija stanovništva. Iako grad nije jedini simbol društvenog napretka, on je najosjetljiviji objekt koji najbrže registrira svaku krupniju promjenu u gospodarskoj strukturi jedne zemlje. Što je proces gospodarskog razvoja jedne zemlje brži, to su migracije na pravcu selo — grad brojnije. Prema tome, problem migracija stanovništva unutar jedne države tijesno je povezan s problemima urbanizacije. Gospodarski progres u regionalnim i zemaljskim okvirima najčešće se podudara s tempom urbanizacije istih prostora. Stupanj urbanizacije jedan je od indikatora gospodarskog progressa određene društvene sredine.

Iako se radi o dvije različite grupe naselja i povezano s time o dvije osnovne demografske skupine,² klasifikacija naselja na seoska i gradska nije jednostavna. Postoji čitav niz metoda za klasifikaciju naselja i definiciju grada.³ Radi stvaranja osnovnih zaključaka o odnosu seoskog i

¹ U stvari u našoj zemlji postoji više tipova naselja (zaseoci, sela, trgovišta, gradovi i naselja sa specijalnim funkcijama), ali se ovdje radi pojednostavnjenja tematike svode na dva osnovna tipa.

² Između gradskog i seoskog stanovništva postoje znatne razlike u natalitetu, mortalitetu, u načinu stanovanja itd.

³ Evo nekih: — Kvantitativna definicija grada bazira na broju stanovnika određenog naselja. Po jednom kriteriju, kao gradsko naselje treba tretirati svako naselje sa više od 2000 stanovnika. Po jednoj drugoj ocjeni, kao gradsko stanovništvo treba tretirati čitavo stanovništvo one teritorijalne jedinice, koja je postigla gustoću naseljenosti iznad određenog prosjeka. — Socijalna definicija grada bazira na kvalitativnim obilježjima stanovništva pojedinih naselja. Po tom kriteriju, kao gradsko naselje možemo tretirati onu aglomeraciju u kojoj je postotni udio poljo-

gradskog stanovništva na teritoriju NR Hrvatske izdvojena su kao gradska naselja ona naselja koja su neposredno prije nove teritorijalno-upravne podjele godine 1955. imala status grada, odnosno gradske općine, ili su bila upravno središte teritorija koji je takav status te godine imao. Na osnovu takvog kriterija u NR Hrvatskoj možemo izdvojiti 66 gradskih naselja. To su:

1. Bakar	23. Kostajnica	45. Puła
2. Biograd	24. Kraljevica	46. Rab
3. Benkovac	25. Krapina	47. Rijeka
4. Bjelovar	26. Križevci	48. Rovinj
5. Crikvenica	27. Krk	49. Samobor
6. Čakovec	28. Kutina	50. Senj
7. Daruvar	29. Labin	51. Sinj
8. Delnice	30. Makarska	52. Sisak
9. Drniš	31. Mali Lošinj	53. Slavonska Požega
10. Dubrovnik	32. Metković	54. Slavonski Brod
11. Dakovo	33. Našice	55. Slunj
12. Glina	34. Nova Gradiška	56. Split
13. Gospić	35. Novska	57. Šibenik
14. Hvar	36. Ogulin	58. Trogir
15. Ilok	37. Omiš	59. Valpovo
16. Imotski	38. Opatija	60. Varaždin
17. Jastrebarsko	39. Osijek	61. Vinkovci
18. Karlovac	40. Otočac	62. Virovitica
19. Klanjec	41. Pakrac	63. Vodnjan
20. Knin	42. Pazin	64. Vukovar
21. Koprivnica	43. Petrinja	65. Zadar
22. Korčula	44. Poreč	66. Zagreb

privrednog stanovništva malen, s time što ostale profesionalne grupe stanovništva moraju biti u apsolutnoj većini. — Arhitektonsko-urbanistička definicija grada oslanja se na vanjska obilježja naselja. — Pravna definicija grada za statistička je izdvajanja gradskog stanovništva relativno najjednostavnija. Bazira na pravnom statusu pojedinog naselja, te kao gradska naselja izdvaja ona koja imaju određen tip lokalne administracije — uprave. Kod nas bi se po tom kriteriju moglo izdvojiti stanovništvo administrativnih jedinica koje su prije god. 1955. imale status grada, odnosno gradske općine. Postoji međutim problem koliko se teritorij takve gradske uprave poklapa sa stvarnim granicama grada.

U okviru napora da se postigne jedinstven stav, Kongres međunarodnog statističkog instituta god. 1938. predlaže metodu administrativne jedinice, po kojoj bi se kao gradsko stanovništvo tretiralo stanovništvo onih administrativnih jedinica, čiji centri imaju više od 2000 stanovnika, i to u slučaju ako udio poljoprivrednog stanovništva u toj teritorijalnoj jedinici nije veći od 40%. Po jednoj drugoj definiciji za svako bi pojedino naselje trebalo statistički ustanoviti da li je gradsko ili seosko: čim prijede određen broj stanovnika, naselje bi trebalo tretirati kao gradsku aglomeraciju.

Kraj čitavog niza kriterija koji rezultiraju iz specifičnosti u svakoj pojedinoj državi — internacionalna definicija grada postaje gotovo nemoguća. U nizu zemalja postoje velika seoska naselja, te je numeričko razgraničenje grada od sela bespredmetno. U SSSR poljoprivredno stanovništvo velikih socijalističkih gospodarstava ponekad živi u izrazito gradskim naseljima, te je metoda socijalne definicije grada za tu teritoriju neprikladna. Ponekad javne funkcije, a ne broj stanovnika daju naselju gradska obilježja itd. Ne preostaje dakle drugo, nego da se za potrebe analiza u međunarodnom mjerilu vrši grupiranje naselja po broju stanovnika bez obzira da li su ona gradska ili seoska, a da se unutar svake pojedine države individualno odrede kriteriji na osnovu kojih je moguće izvršiti prikladnu diferencijaciju na gradsko i seosko stanovništvo.

Stanovništvo svih ostalih naselja, bez obzira na njihovu veličinu i ostala obilježja, ovdje se tretira kao seosko. Naravno da termin »seosko« i »gradsko« stanovništvo ovakvim demografskim grupacijama odgovara tek djelomično. Ipak treba istaknuti, da je ova klasifikacija najbliža svrsi. I u lokalnim centrima manjeg značenja i s manjim brojem stanovnika vrši se unazad nekoliko godina intenzivnije okupljanje stanovništva; oni su najčešće manje orijentirani na agrarnu privredu, a redovito vrše niz centralnih javnih funkcija. Za ocjenu brzine procesa urbanizacije navedena diferencijacija naših naselja najbolje odgovara.

Teritorij osnovnih upravnih jedinica bio je u vrijeme posljednjeg popisa stanovništva god. 1953. redovito velik, a ponekad je u centralnom naselju; po kojem je ta upravna jedinica dobila status gradske općine, živio tek manji dio stanovništva. Prema tome, bilo bi nelogično čitavo stanovništvo takve teritorijalne jedinice tretirati kao gradsko, i to samo zato što je u upravnom pogledu povezano s gradom. Zbog toga se ovdje izdvaja samo stanovništvo naselja po kojem je određen teritorij dobio status gradske općine. Slično se iz broja stanovnika grada izdvaja broj stanovnika naselja, koja su mu administrativno pripojena, a u stvari ne predstavljaju njegov integralni dio.

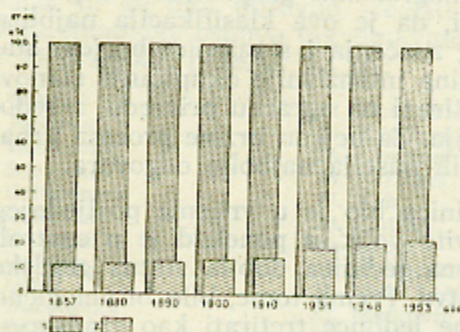
Radi mogućnosti uspoređenja u pojedinim razdobljima, naselja klasificirana god. 1953. kao gradska tretiraju se kao takva i kroz sve ranije popise. Kroz sve popise primjenjuje se isti teritorij postavljen kod razgraničenja grada za god. 1953. Iako bi kod detaljne analize procesa urbanizacije na svaku popisnu godinu trebalo vršiti izdvajanja gradskih naselja i utvrditi njihov teritorij prema tadanjem stanju njihova prostornog razvoja, takva bi metoda suviše ovisila o subjektivnoj ocjeni. Rezultati dobiveni takvim studijem svakog pojedinog razdoblja ne bi se bitnije razlikovali od ovako postavljenog retrospektivnog promatranja, jer pojave novih gradskih naselja kod nas uglavnom nema, a velik dio posebno naših manjih gradova, nije se unazad decenija prostorno značajnije razvijao. Najčešće su se gradovi širili na okolnim slobodnim površinama, a manje uključivanjem okolnih seoskih naselja u njihov gradski organizam.⁴

Povećanje broja stanovnika na današnjem teritoriju gradova kroz jedno stoljeće najrealniji je pokazatelj o tome na kojim se lokalitetima i kojim tempom vrši okupljanje gradskog stanovništva, te je to najsigurnija baza za ocjenu razvoja urbanizacije u NR Hrvatskoj.

Promjene u odnosima gradskog i seoskog stanovništva — Tokom nešto manje od jednog stoljeća (1857.—1953.), gradsko stanovništvo na prostoru NR Hrvatske bročano se povećalo za 4 puta. Ukupan broj stanovnika gradova godine 1857. udvostručen je do godine 1901, a po sljednji ponovno udvostručen do godine 1952., što znači da se u proteklom razdoblju gradsko stanovništvo na prostoru NR Hrvatske svakih 50 godina udvostručuje.

⁴ Izuzetak je nekoliko naših najvećih gradova.

U pojedinim popisnim godinama imamo slijedeće odnose gradskog i ukupnog stanovništva:⁵

Sl. 1. Odnos gradskog (2) i seoskog stanovništva (1) na teritoriju NR Hrvatske u godinama pojedinih popisa stanovništva.

Fig. 1. La relation entre la population des villes (2) et celle des villages (1) dans la R. P. de Croatie par les années de recensement de la population.

Godina	Ukupno stanovništvo teritorija NR Hrvatske*	Ukupan broj stanovnika gradskih naselja	%
1857.	2,113.000	224.060	10,6
1880.	2,489.000	309.753	12,4
1890.	2,835.000	357.695	12,6
1900.	3,141.000	438.031	13,9
1910.	3,437.000	519.721	15,1
1931.	3,764.000	699.684	18,6
1948.	3,758.000	806.383	21,5
1953.	3,919.000	913.372	23,3

U toku promatranog razdoblja udio gradskog stanovništva povisio se od 10,6% 1857. godine na 23,3% 1953. godine, što pokazuje da je u tom razdoblju stupanj urbanizacije prostora NR Hrvatske više nego udvostručen. Obzirom da se radi još uvijek o izuzetno niskom udjelu gradskog stanovništva, svaka konstatacija o intenzivnijoj urbanizaciji bila bi netačna. Može se govoriti jedino o pojačanim tendencijama izmjene prostornog rasporeda stanovništva, i to u korist gradskih naselja.

Treba naglasiti da prednja analiza u pogledu izbora gradskih naselja široko tretira pojam grada. Kad bismo se ograničili samo na centre koji god. 1953. imaju status grada, a isključili one koji imaju status gradskih općina, udio gradskog stanovništva iznosio bi svega 14,8%, odnosno 16,3% ukoliko računamo sa čitavim upravnim teritorijem gradova god. 1953. Ukoliko bismo u grupu »gradsko stanovništvo« svrstali stanovnike svih naselja NR Hrvatske, koja su god. 1953. imala preko 4000 stanovnika, udio »gradskog« stanovništva u ukupnom stanovništvu iznosio bi 22,8%. Po istoj metodi, ali računajući sa stanovništvom svih naselja sa preko 2000 stanovnika, dobivamo 29,4% »gradskog« stanov-

⁵ Svi se podaci odnose na teritorij NR Hrvatske prema razgraničenju godine 1953. Nije obuhvaćen teritorij bivše Zone B između rijeke Mirne i Dragonje, koji je kasnije priključen NR Hrvatskoj.

⁶ Podaci o broju stanovnika teritorija NR Hrvatske za sve popisne godine dobiveni od Zavoda za statistiku NR Hrvatske.

Sl. 2. Gradska naselja na teritoriju NR Hrvatske prema broju stanovnika 1857., 1880. i 1910. g.

1857. godine nema željeznica, pa između najvažnijih gradova nema znatnije razlike. Značajno je da je Vukovar veći od Vinkovaca, Petrinja od Siska i Rovinij od Pule.

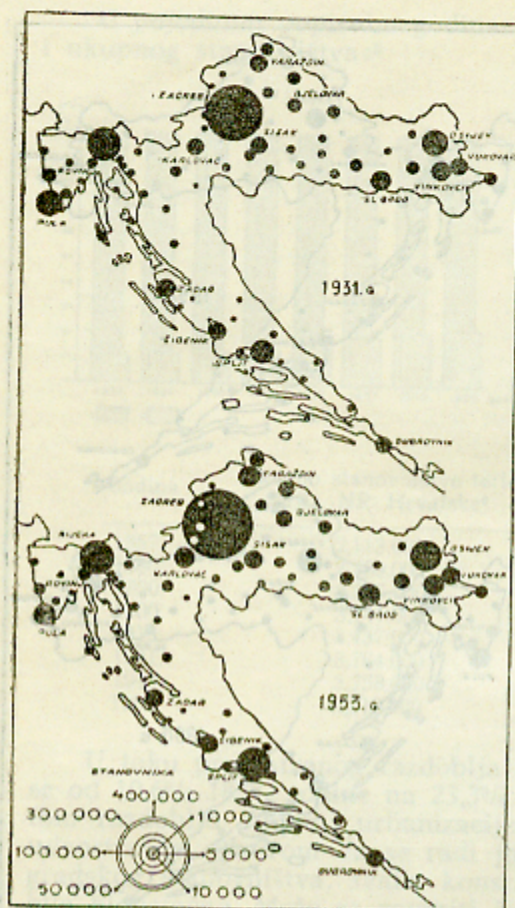
1880. godine već se znatnije izdvajaju Zagreb, Rijeka, Pula i Osijek, što je posljedica utjecaja novih prometno-gospodarskih mogućnosti. Zagreb je postao prometno-gospodarsko žarište. Rijeka trgovačka, a Pula ratna luka i Osijek prometno-gospodarski centar. Željeznička veza je uvjetovala porast prometa u sisačkoj luci i ovaj centar je pretekao Petrinju.

1910. godine Zagreb se izdvaja kao vodeći gradski centar Hrvatske. Drugu grupu čine Rijeka, Pula i Osijek, zbog već spomenutih razloga a iza njih znatno zaostaju ostali gradovi. Željezničko raskršće Vinkovci prvi put premašuju Vukovar.

Fig. 2. Les villes sur le territoire de la R. P. de Croatie d'après le nombre d'habitants en 1857. 1880. et 1910. En 1857 avant la construction du réseau de chemin de fer, il n'y a pas de grande différence entre les villes les plus importantes. Il est significatif de constater que Vukovar est plus grand que Vinkovci, Petrinja que Sisak et Rovinj que Pula.

En 1880 commencent à se distinguer davantage Zagreb, Rijeka, Pula et Osijek, ce qui est la conséquence de nouvelles possibilités communicatives et économiques. Zagreb devient foyer économique et communicatif, Rijeka port commercial, Pula port de guerre et Osijek centre économique et communicatif. Le réseau ferroviaire a conditionné l'intensification du trafic dans le port de Sisak et ce centre dépasse Petrinja. En 1910 Zagreb se distingue comme premier centre urbain de Croatie. Le deuxième groupe est constitué par Rijeka, Pula et Osijek, pour des raisons mentionnées plus haut, tandis que les autres villes restent loin derrière celles-ci. Le carrefour ferroviaire de Vinkovci dépasse pour la première fois Vukovar.

Sl. 3. Gradska naselja na teritoriju NR Hrvatske po broju stanovnika 1931. godine i 1953. godine.

1931. godine raspored gradskih centara u Hrvatskoj prema broju stanovnika dobiva današnji red. Dominira Zagreb, Osijek se ističe kao centar slavonskog i Split dalmatinskog dijela, a politička odvojenost je sprječavala da Rijeka nosi istu ulogu u kvarnersko-istarskom prostoru.

1953. godine Zagreb se još više odvojio i znatno dominira brojem stanovnika, koje je u skladu sa centralnim funkcijama. Isto tako su se u obalnom pojasu izdvojili Rijeka kao centar kvarnersko-istarskog i Split dalmatinskog kraja, a Osijek je istaknuti centar istočnog slavonskog dijela. Važna je grupa sekundarnih gradova, koji se također dosta brzo razvijaju: Slav. Brod, Vinkovci i Vukovar u istočnom dijelu; Varaždin, Karlovac i Sisak u središnjem dijelu i u obalnom pojasu Pula, Zadar, Šibenik i Dubrovnik. Usporedo s pojačanom urbanizacijom uspostavlja se i hierarhijski odnos.

Fig. 3. Les centres urbains sur le territoire de la R. P. de Croatie d'après le nombre d'habitants en 1931 et en 1953.

En 1931 la disposition des centres urbains de Croatie prend, d'après le nombre d'habitants, l'ordre hiérarchique d'aujourd'hui. Zagreb domine, Osijek se distingue comme centre de la Slavonie et Split comme centre de la Dalmatie, tandis que la séparation politique empêche Rijeka de jouer le même rôle dans la partie de l'Istrie et du Kvarner.

En 1953 Zagreb se distingue encore davantage et domine de beaucoup par le nombre de ses habitants ce qui est en accord avec ses fonctions centrales. De même dans la zone côtière s'affirment Rijeka en tant que centre de l'Istrie et du Kvarner et Split en tant que centre de la région dalmate, tandis qu'Osijek devient le grand centre de la partie Est de la Croatie. Le groupe de villes secondaires qui se développent assez rapidement est important: Slavonski Brod, Vinkovci et Vukovar dans la partie Est; Varaždin, Karlovac et Sisak dans la partie centrale, et Pula, Zadar, Šibenik et Dubrovnik dans la zone côtière. Les rapports hiérarchiques entre les villes accompagnent l'urbanisation intensifiée.

ništva.⁷ Smatramo najrealnijim pokazateljem stupnja urbanizacije zbir

⁷ Prema objavljenim rezultatima popisa stanovništva god. 1931. u tadašnjoj Jugoslaviji je od ukupnog broja stanovnika 12,7% otpadalo na stanovnike gradova. Izdvajanje je izvršeno na osnovu kriterija da kao gradsko stanovništvo treba tretirati stanovništvo teritorija koje po Zakonu o gradskim općinama od god. 1934. ima status grada.

stanovnika naselja s gradskim statusom, odnosno statusom centra gradske općine prije god. 1955., jer su time iz analize isključena velika seoska naselja, koja s problemom urbanizacije nemaju izravne veze. Prema takvoj ocjeni, u NR Hrvatskoj 1953. godine otpada na stanovnike gradova 23,3% ukupnog stanovništva.

U prostornom razmještanju priraslog stanovništva sve do stvaranja Jugoslavije prevladavala su sela. Nakon prvoga svjetskoga rata najveći dio priraslog stanovništva preuzimaju gradovi, te tek počevši od toga vremena urbanizacija na prostoru današnje NR Hrvatske postaje društveni proces koji zaslužuje posebnu pažnju.

Razdoblje	Ukupan porast, odnosno pad broja stanovnika	O d t o g a	
		Gradska naselja	Seoska naselja
1857.—1880.	+ 376.000	+ 85.693	+ 290.307
1880.—1890.	+ 346.000	+ 47.942	+ 298.058
1890.—1900.	+ 306.000	+ 80.336	+ 225.664
1900.—1910.	+ 296.000	+ 81.690	+ 214.310
1910.—1931.	+ 327.000	+179.963	+ 147.037
1931.—1948.	— 6.000	+106.699	— 112.699
1948.—1953.	+ 161.000	+106.989	+ 54.011
1857.—1953.	+1.806.000	+689.312	+1.116.688

Iako u razdoblju 1857.—1953. u cjelini u apsolutnim brojevima prevladava porast seoskog stanovništva, indeks porasta seoskog stanovništva za to razdoblje (1857 = 100) iznosi svega 159,1, a gradskog čak 407,6. U razdoblju od 1931. do 1953. porast gradskog stanovništva prevladava i u apsolutnim brojevima. U tom se razdoblju stanovništvo gradova povećalo za 213.688, a stanovništvo sela brojčano smanjilo za 58.688 stanovnika. Takve krupne promjene i smanjenje broja seoskog stanovništva treba dijelom pripisati i posljedicama drugoga svjetskog rata. U poslijeratnom razdoblju apsolutno prevladava brojčani porast gradskog stanovništva, što pokazuje da se radi o radikalnoj prekretnici procesa prostornog razmještanja priraslog stanovništva na teritoriju NR Hrvatske.

Obzirom na prirodne i gospodarske razlike između pojedinih dijelova NR Hrvatske, ne postoje istovetne tendencije kretanja stanovništva

Publicirani podaci popisa stanovništva god. 1948. tretiraju kao gradsko čitavo stanovništvo na području tadanjih gradskih narodnih odbora. Na taj je način izdvojeno 88 gradova, a udio gradskog stanovništva u ukupnoj stanovništvu procijenjen je sa 17,2%. Iako se radi o sličnom kriteriju, ne mogu se vršiti direktna upoređenja zbog drugačije teritorijalne podjele i izmijenjenog načina odabiranja teritorija koji su dobili status grada. U oba se slučaja radi o uskom izboru gradskih jedinica. Istovremeno se odabrane jedinice sa cijelim teritorijem koji im administrativno pripada tretiraju kao gradske, te se radi o isključivo statističkom podatku koji za ocjenu stupnja urbanizacije nije naročito prikladan.

Prema metodi izdvajanja užeg teritorija gradskih naselja (i to za ona naselja čiji je upravni teritorij imao status grada, odnosno gradske općine prije nove teritorijalne podjele 1955. god.) na području FNRJ od ukupnog stanovništva 1948. godine 19,9% otpada na gradsko stanovništvo. Takva metoda konstatira najveći udio gradskog stanovništva u NR Makedoniji, a najmanji u NR Crnoj Gori. Stupanj urbanizacije NR Hrvatske je god. 1948. bio nešto iznad prosjeka za FNRJ.

na cijelom području. U Slavoniji, gdje je udio poljoprivrede u ukupnoj ekonomici značajniji, te u Dalmaciji, broj priraslog stanovništva na selu nadmašuje prirast gradskog stanovništva.

Predio	Ukupan porast broja stanovnika 1948.—1953.	O d t o g a	
		Gradsko stanovništvo	Seosko stanovništvo
Uža Hrvatska	+ 62.668	+ 56.135	+ 6.533
Slavonija	+ 50.821	+ 18.809	+ 32.012
Kvarnersko primorje i Istra	+ 5.187	+ 12.760	- 7.573
Dalmacija	+ 42.324	+ 19.285	+ 23.039
NR Hrvatska	+ 161.000	+ 106.989	+ 54.011

Gradsko je stanovništvo u razdoblju 1948.—1953. najviše poraslo u užoj Hrvatskoj, što se ima pripisati dobrim dijelom razvoju Zagreba, na koji otpada 34,4% ukupnog porasta gradskog stanovništva u NR Hrvatskoj.⁸ U postotku je porast gradskog stanovništva najveći u Dalmaciji.

Predio	Broj stanovnika gradova		Indeks (1948. = 100)
	1948. godine	1953. godine	
Uža Hrvatska	416.553	472.688	113,5
Slavonija	153.380	172.189	112,3
Kvarnersko primorje i Istra	117.369	130.129	110,9
Dalmacija	119.081	138.366	116,2
NR Hrvatska	806.383	913.372	114,4

Tokom pet godina (1948.—1953.) udio gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu NR Hrvatske povećao se od 21,5 na 23,3%. Najveće povećanje postotnog učešća gradskog stanovništva pokazuju podaci za Kvarnersko primorje sa Istrom.

Predio	Postotni udio gradskog stanovništva		
	1948. godine	1953. godine	Promjena odnosa
Uža Hrvatska	22,4	24,6	+2,2
Slavonija	18,0	19,1	+1,1
Kvarnersko primorje i Istra	31,1	34,0	+2,9
Dalmacija	17,8	19,4	+1,6
NR Hrvatska	21,5	23,3	+1,8

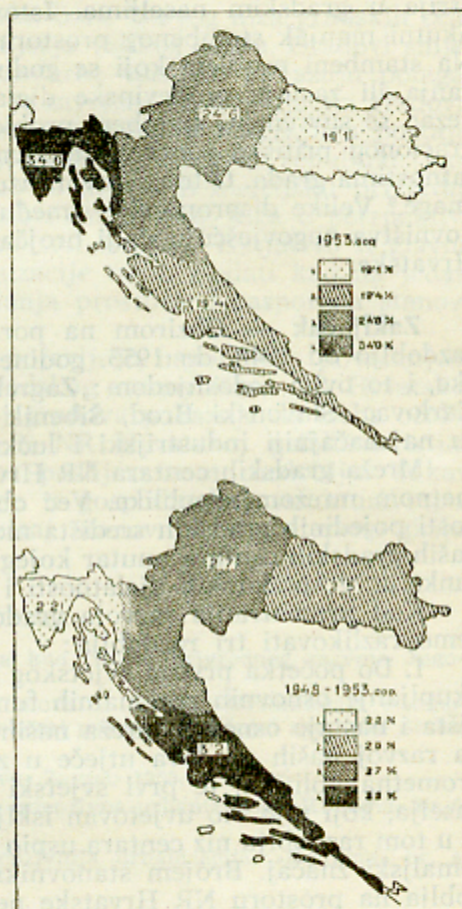
Najveći udio gradskog stanovništva ima Kvarnersko primorje sa Istrom (34%), a najmanji Slavonija (19,4%). Veličina Zagreba utjecala je na relativno visok stupanj urbanizacije uže Hrvatske. Karakteristično je da je u postotku godišnji porast stanovništva gradova veći u predjelima s nižim postotnim učešćem gradskog stanovništva. Tako se broj stanovnika gradova na području Kvarnerskog primorja sa Istrom povećavao godišnje za svega 2,2%, a na području Dalmacije za 3,2%. U

⁸ U istom razdoblju od ukupnog porasta stanovništva NR Hrvatske na Zagreb otpada 23%.

Slavoniji prosječni godišnji porast za razdoblje 1948.—1953. iznosi 2,5, a u uožj Hrvatskoj 2,7%.

Razlike u godišnjem porastu broja stanovnika gradova u pojedinim predjelima NR Hrvatske pokazuju, da u područjima niskog stupnja urbanizacije postoje jače tendencije brojčanog jačanja gradskog stanovništva. Takav razvoj teži uklanjanju nesklada između stupnja gospodarske razvijenosti pojedinih pokrajina Hrvatske i jednom povoljnijem odnosu ukupnog gradskog i seoskog stanovništva.

Obnovu nakon drugoga svjetskog rata neposredno je slijedila izgradnja niza industrijskih objekata te općenito povećanje privrednih kapaciteta naše države. Izgradnja novih proizvodnih pogona uglavnom u gradovima ili u njihovoj neposrednoj okolici povlači migracije stanovništva na relaciji selo — grad. Takva je tendencija brojčanog jačanja gradskog stanovništva opravdana obzirom na viškove za rad sposobnog

Sf. 4. Udio i prosječni godišnji priraštaj gradskog stanovništva u pojedinim dijelovima NR Hrvatske.

1. udio gradskog stanovništva 1953. g.
2. prosječni godišnji priraštaj u razdoblju od 1948.—1953. god.

Fig. 4. La part et la moyenne de l'accroissement annuel de la population urbaine dans les régions de la R. P. de Croatie.

1. La part de la population urbaine en 1953;
2. La moyenne de l'accroissement annuel dans la période 1948—1953.

stanovništva na selu i izuzetno nizak postotak gradskog stanovništva u NR Hrvatskoj, koji je i dalje u suprotnosti s gospodarskom strukturom republike. Postojeći odnos gradskog i seoskog stanovništva znatno odstupa od profesionalne strukture stanovništva.

Na teritoriju NR Hrvatske živjelo je prema ovdje iznesenom proračunu 1953. godine 76,7% ukupnog stanovništva na selu. Prema ocjeni odnosa ukupnog broja aktivnih stanovnika zaposlenih u djelatnostima vezanim za stanovanje pretežno na selu, odnosno pretežno u gradu, u

selima je trebalo iste godine živjeti svega oko 60% od ukupnog stanovništva republike. Prema tome je pojačana tendencija imigracije u gradska naselja normalna pojava vezana uz poslijeratni gospodarski razvoj.

Posebno treba istaknuti da se poslijeratno pomjeranje stanovništva na relaciji selo — grad nije vršilo pod naročito povoljnim okolnostima. Imigracija u gradove s jedne je strane bila stimulirana razvojem industrije u gradskim naseljima. Istovremeno je takvu imigraciju kočio akutni manjak stambenog prostora u gotovo svim gradskim naseljima. Na stambeni problem koji se godinama provlačio kao posljedica razaranja ili zastoja građevinske djelatnosti tokom ratnih godina, nadovezao se suvremeni stambeni problem koji je rezultat konstantnog imigracionog pritiska seoskog stanovništva uvjetovanog proizvodnim djelatnostima grada. O tome govore izuzetno brojna dnevna kretanja radne snage.⁹ Velike disproporcije između radnog i stambenog rasporeda stanovništva nagovješćuju dalji broječni porast gradskog stanovništva NR Hrvatske.

Zaključak — Obzirom na porast apsolutnog broja stanovnika u razdoblju od 1948. do 1953. godine ističe se deset gradova NR Hrvatske, i to ovim redoslijedom: Zagreb, Split, Osijek, Pula, Rijeka, Sisak, Karlovac, Slavonski Brod, Šibenik i Zadar. Po svojim funkcijama to su najznačajniji industrijski i lučki centri republike.

Mreža gradskih centara NR Hrvatske podudara se s osnovnom prometnom mrežom republike. Već obzirom na današnji stupanj razvijenosti pojedinih gradskih središta možemo govoriti o postojanju sistema naših gradskih centara unutar kojeg se vrši određena distribucija javnih funkcija, gospodarskih djelatnosti i stanovništva.

Kod promatranja razvoja gradova na teritoriju NR Hrvatske možemo razlikovati tri razdoblja:

1. Do početka prvoga svjetskog rata u historijskim se centrima vrši okupljanje osnovnih regionalnih funkcija. Pojavljuju se regionalna središta i nastaje osnovna mreža naših gradskih centara. U tom razdoblju na razvoj naših gradova utječe u znatnoj mjeri strana gospodarska i prometna politika, te prvi svjetski rat prekida razvoj naših gradskih naselja, koji nije bio uvjetovan isključivo nacionalnim interesima. Ipak je u tom razdoblju niz centara uspio razviti svoj širi regionalni, a Zagreb zemaljski značaj. Brojem stanovnika, osim Zagreba, na kraju tog razdoblja na prostoru NR Hrvatske nema velikih gradova.

2. Između dva svjetska rata, osim nekoliko gradova na osobito važnim prometnim položajima, nema uvjeta za brži broječni porast gradskog stanovništva. Privreda stare Jugoslavije ne daje većeg impulsa razvoju gradskih centara. Svega nekoliko najvećih gradova preuzima sve važnije funkcije i djelatnosti. Istarsko područje s Rijekom politički je odvojeno od ostale Hrvatske i kroz više od dva decenija predstavlja apendiks talijanske države, te gradovi ovog područja uglavnom stagni-

⁹ Vidi: Dnevna migracija zaposlenog osoblja 1957. u: Statistički bilten 101, Beograd 1957.

raju. Većina lokalnih gradskih centara Hrvatske živi gotovo isključivo od gospodarskih veza s njihovom poljoprivrednom okolicom. Jedino upravne funkcije, te pojedinačne industrijske djelatnosti podržavaju tendenciju aktivnog demografskog razvoja ovih centara. Broj izrazito urbanih aglomeracija ostaje do kraja drugoga svjetskog rata ograničen.

3. Nakon drugoga svjetskog rata jačaju tendencije smještaja novog stanovništva u gradove, a razvoj industrije u većem broju centara to uglavnom omogućuje. Jača gospodarska baza čitavog niza gradskih centara, a Zagreb definitivno dobiva obilježja velikog grada. Gradovi smješteni na prometnim položajima sekundarne važnosti pokazuju polaganiji, ali stalan pozitivni razvoj. Time je završena diferencijacija gradova po funkcijama. Gradovi na povoljnim geografskim položajima postaju privredni centri, koji podržavaju gospodarski progres republike kao cjeline. Čitav niz manjih centara dobiva manju industrijsku privredu, što će uvjetovati veću stabilnost stanovništva; zbog toga u perspektivi ne treba očekivati imigraciju seoskog stanovništva isključivo u glavne gradske centre, već na proces urbanizacije treba gledati kao na jedan znatno sveobuhvatniji proces mijenjanja prostornog rasporeda stanovništva.

Rješenje niza problema koji se pojavljuju usporedo s povećanjem gradova uvjetovat će dalji porast gradskog stanovništva NR Hrvatske. Analiza faktora koji utječu na razvoj gradova pokazuje da treba očekivati nastavak procesa urbanizacije u NR Hrvatskoj približno istim tempom kao što je to bio slučaj u poslijeratnom razdoblju. Takav razvoj opravdavaju krupne promjene u gospodarskoj strukturi republike, kojima se i prostorni razmještaj stanovništva postepeno prilagođuje.

LITERATURA

- M. Macura, Stanovništvo i radna snaga kao činioci privrednog razvoja Jugoslavije, Beograd 1957.
- Savezni Zavod za urbanizam i stanbeno-komunalna pitanja: Urbanizacija i samofinanciranje u komunalnom životu. Elaborat podnijet godišnjoj skupštini Stalne konferencije gradova 1957. god.
- V. Serdar, Uvod u statistiku stanovništva, Zagreb 1953.
- D. Stefanović, Predstoji li našoj zemlji intenzivna urbanizacija. »Komuna« br. 5, Beograd 1957.
- S. Zuljić, Predstoji li našoj zemlji intenzivnija urbanizacija. »Komuna« br. 4, Beograd 1957.

RÉSUMÉ

L'ACCROISSEMENT DE LA POPULATION DES VILLES DANS LA REPUBLIQUE DE CROATIE

par S. Zuljić

Dans l'accroissement absolu de la population au cours de la période qui s'étend entre 1948 et 1953, dix villes de la R. P. de Croatie se distinguent dans l'ordre suivant: Zagreb, Split, Osijek, Pula, Rijeka, Sisak, Karlovac, Sl. Brod, Sibenik et Zadar. Selon leurs fonctions ce sont les centres industriels et portuaires les plus importants de Croatie.

La disposition des centres urbains de la R. P. de Croatie correspond au réseau fondamental des communications de la république. En ce qui concerne le degré de développement des centres urbains d'aujourd'hui on peut déjà parler de l'existence de la hiérarchie de nos villes à l'intérieur duquel s'effectue une distribution déterminée des fonctions publiques et des activités économiques de la population.

En examinant le développement des villes sur le territoire de la R. P. de Croatie nous pouvons distinguer trois périodes

1) Jusqu'à la Première guerre mondiale, dans les centres historiques s'effectue le rassemblement des fonctions régionales. Les centres régionaux apparaissent et le réseau fondamental de nos centres urbains est créé. Au cours de cette période le développement de nos villes est soumis à une influence étrangère de l'économie et de la politique des communications. Cependant au cours de cette période un assez grand nombre de centres réussit à développer sa fonction régionale et Zagreb son caractère national. A la fin de cette période, sur le territoire de la R. P. de Croatie, en ce qui concerne le nombre d'habitants, il n'y a pas de grandes villes, excepté Zagreb.

2) Entre les deux guerres mondiales les conditions ne permettent pas un accroissement numérique plus rapide de la population urbaine, excepté quelques villes, situées sur de points de communication particulièrement importants. L'économie de l'ancienne Yougoslavie ne donne pas une grande impulsion au développement des centres urbains. Le territoire istrien avec Rijeka est politiquement séparé du reste de la Croatie et pendant plus de deux décades il constitue un appendice de l'Etat italien, ses villes restent pour la plupart stationnaires. Le plus grand nombre de petits centres urbains en Croatie vit presque exclusivement des rapports économiques avec ses environs agricoles. Seules les fonctions administratives ainsi que certaines activités industrielles maintiennent la tendance du développement démographique actif de ces centres. Le nombre d'agglomérations urbaines typiques reste limité jusqu'à la fin de la Deuxième guerre mondiale.

3) Après la Deuxième guerre mondiale la tendance à installer la nouvelle population dans plusieurs centres le rend possible. La base économique d'un grand nombre de centres urbains devient plus forte, et Zagreb devient définitivement une grande ville. Les villes qui sont situées sur les points de communication d'importance secondaire montrent un développement plus lent mais continu et positif. Ainsi se termine la différenciation des villes d'après les fonctions.

Les villes se trouvant sur des positions géographiques favorables deviennent des centres économiques, soutenant le progrès économique de l'ensemble de la république. Plusieurs centres sont munis d'une économie industrielle moindre ce qui assure une plus grande stabilité de la population. En ce qui concerne l'avenir il ne faut donc pas s'attendre à l'immigration de la population paysanne uniquement dans les centres urbains de première importance, au contraire, l'urbanisation doit être considérée comme un processus de mutation de la disposition spatiale de la population bien plus vaste et plus général.

La solution de nombreux problèmes accompagnants l'agrandissement des villes conditionnera l'accroissement ultérieur de la population urbaine de la R. P. de Croatie. L'analyse des facteurs qui exercent une influence sur le développement des villes indique que dans la suite du processus d'urbanisation dans la R. P. de Croatie il faut s'attendre approximativement au même rythme que celui de la période d'après-guerre. Un tel développement est justifié par les grands changements qu'a subi la structure économique de la république et auxquels se conforme graduellement aussi la disposition spatiale de la population.

(Traduit par A. Polanšćak)